

Хмельницький інститут
імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України
Приватного акціонерного товариства “Вищий навчальний заклад
“Міжрегіональна Академія управління персоналом”

КУРСОВА РОБОТА

Економіка праці і соціально-трудові відносини

(НАЗВА ДИСЦИПЛІНИ)

За темою: «Людський капітал як соціально-економічна категорія»

студент 3 курсу

спеціальність: «Економіка»

Купець Владислав Олександрович

(прізвище, ім'я, по-батькові студента)

група ІН8-12-23-Б1Е(4,6з)

Прізвище та ініціали викладача : Столярчук Наталія Іванівна

Прізвище та ініціали фахівця деканату : Рудюк Г.К.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1	
РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ.....	5
1.1.Людський капітал, як фактор соціально- економічного зростання.....	5
1.2.Людський капітал, як потенційний фактор економічного розвитку держави.....	8
РОЗДІЛ 2	
АНАЛІЗ СТАНУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ.....	11
2.1.Особливості формування людського капіталу в сучасних умовах.....	11
2.2.Оцінка рівня розвитку людського капіталу за показниками освіти, охорони здоров'я, зайнятості та інноваційної активності.....	13
РОЗДІЛ 3	
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ.....	17
3.1.Вплив трудової міграції на стан людського капіталу.....	17
3.2.Концепція ефективного розвитку людського капіталу.....	20
3.3.Державна політика у сфері розвитку людського капіталу.....	24
ВИСНОВКИ.....	27
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	30
ДОДАТКИ.....	32

ВСТУП

Упродовж розвитку людства соціальна система завжди відігравала вирішальну роль у формуванні особистості та суспільства. Центральним її елементом є людина — носій знань, навичок і досвіду, що становлять основу людського капіталу. Цей капітал — не лише сукупність компетенцій, а стратегічний ресурс, від якого залежить ефективність економічного, соціального та культурного розвитку. Якщо колись поняття людського капіталу мало переважно теоретичне значення, то сьогодні воно стало одним із ключових чинників побудови конкурентоспроможної економіки.

У сучасних умовах глобалізації та технологічних змін саме розвиток людини визначає успішність держави. Інвестиції в освіту, охорону здоров'я, професійне зростання та креативний потенціал громадян забезпечують стабільність, продуктивність праці й економічне зростання. Досвід провідних країн свідчить: системне інвестування в людський капітал формує динамічну економіку, стимулює інновації й підвищує рівень життя населення.

В Україні частка людського капіталу у структурі національного багатства становить лише близько 30%, тоді як у розвинених країнах — понад 70%. Це свідчить про значний потенціал розвитку, але й про серйозні проблеми — демографічний спад, трудову міграцію, «витік мізків», нерівність доступу до освіти та медицини. Зменшення чисельності працездатного населення на 5–6% у найближчі роки може сповільнити темпи економічного зростання.

Для подолання цих викликів необхідно створити національну стратегію розвитку людського капіталу, спрямовану на модернізацію освіти, впровадження нових технологій, розвиток науки, охорони здоров'я та безперервного професійного навчання. Тільки через співпрацю держави, бізнесу, науки й суспільства можна забезпечити ефективне використання людського потенціалу.

Якість людського капіталу визначає майбутнє України, її здатність до інновацій і відновлення після війни. Освіченість, компетентність і мотивація

працівників є головними чинниками конкурентоспроможності країни у глобальній економіці.

Мета дослідження — комплексне вивчення сутності людського капіталу, його ролі у сталому розвитку держави та шляхів підвищення ефективності формування і використання в Україні.

Для досягнення мети поставлено такі завдання:

1. Розкрити еволюцію наукових підходів до поняття «людський капітал».
2. Визначити його економічну сутність як чинника соціально-економічного зростання.
3. Оцінити сучасний стан людського капіталу в Україні.
4. Проаналізувати вплив трудової міграції на якість трудового потенціалу.
5. Окреслити проблеми й перспективи розвитку людського капіталу в умовах воєнного та післявоєнного періоду.

Об'єктом дослідження є процес формування й реалізації людського капіталу в соціально-економічній системі України.

Предметом дослідження — теоретичні, економічні та практичні аспекти людського капіталу як ключового ресурсу зростання та конкурентоспроможності держави.

У роботі використано методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції, системний і структурний підходи, порівняльний аналіз, статистичне узагальнення та графічні методи для відображення результатів дослідження.

РОЗДІЛ 1

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

1.1. Людський капітал, як фактор соціально-економічного зростання

Сучасний розвиток світової економіки відбувається в умовах складної та суперечливої глобальної ситуації. Економічна й політична нестабільність, скорочення природних ресурсів, екологічні й техногенні катастрофи, а також інші деструктивні чинники змушують підприємства шукати внутрішні резерви підвищення ефективності. Це спонукає до раціонального використання матеріальних і виробничих ресурсів, упровадження інноваційних технологій та посилення ролі людського фактора у створенні продукції. У цьому контексті вчені дедалі більше уваги приділяють дослідженню людського капіталу, його формуванню, розвитку, відтворенню, збереженню та практичному використанню в економічній системі.

Одним із найважливіших досягнень економічної науки XX століття стало формування теорії людського капіталу, яка пояснює тісний зв'язок між рівнем доходів, ефективністю праці та знаннями, навичками й досвідом людини. Уже Адам Сміт підкреслював значення освіти та професійної кваліфікації для національного багатства, а радянський економіст С. Г. Струмлін робив спроби кількісно оцінити вплив освіти на продуктивність праці, доводячи, що інвестиції у розвиток людських ресурсів підвищують ефективність економіки. У другій половині XX століття концепція людського капіталу отримала подальший розвиток завдяки роботам американських економістів Гаррі Беккера, Якоба Мінсера, Теодора Шульца та інших. Офіційною датою становлення теорії вважається 1962 рік, коли з'явилася низка фундаментальних наукових публікацій. У 1992 році Гаррі Беккер отримав Нобелівську премію з економіки за вагомий внесок у розвиток цієї концепції. Сьогодні теорія людського капіталу є невід'ємною частиною економічної науки та обов'язковим елементом навчальних програм у провідних університетах світу.[8,с.156]

Людський капітал розглядається на трьох рівнях:

- індивідуальному — це сукупність знань, навичок, досвіду, здоров'я та мотивації людини, що дозволяє їй створювати економічну цінність і отримувати дохід;
- мікроекономічному — це рівень кваліфікації та підготовки персоналу підприємства, організаційна структура праці та розвиток кадрів, які безпосередньо впливають на прибутковість бізнесу та конкурентоспроможність компанії;
- макроекономічному — це інвестиції в освіту, охорону здоров'я, соціальні програми, підготовку робочих кадрів і професійну підготовку, що формують основу національного багатства та забезпечують економічне зростання держави.[8,с.157]

У сучасному суспільстві людський капітал стає ключовим фактором економічного розвитку та конкурентоспроможності країни. Його формування включає не лише знання та професійні навички, а й здоров'я, мотивацію, цінності та соціальні компетенції, які підвищуються завдяки системним інвестиціям у людину: освіті, підвищенню кваліфікації, медичному обслуговуванню, мобільності робочої сили та вихованню дітей, що формує майбутній трудовий потенціал нації.

Особливості інвестицій у людський капітал полягають у тому, що їх ефект залежить від віку та тривалості активної трудової діяльності людини: чим раніше здійснені вкладення, тим швидше вони дають результат. Знання та навички можуть з часом втрачати актуальність або оновлюватися через навчання та практичний досвід. Освіта також має ефект взаємної вигоди: під час навчання зростає потенціал не лише студента, а й викладача. Ефективні інвестиції приносять як економічну, так і соціальну користь, і їх форми залежать від культурних, історичних та національних особливостей конкретної держави.

На рівні підприємства інвестиції у розвиток персоналу — освіту, підвищення кваліфікації, медичне обслуговування, покращення умов праці —

безпосередньо впливають на підвищення продуктивності, зменшення втрат робочого часу та зміцнення конкурентоспроможності компанії. Таким чином, розвиток людського капіталу є стратегічно важливим напрямом економічної політики, який сприяє економічному зростанню, підвищенню добробуту громадян та забезпеченню сталого розвитку держави.

Проаналізувавши різноманітні трактування поняття «інвестиції в людський капітал», можна систематизувати основні їх види та форми (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Види форми інвестицій в людський капітал

Інвестиції в сфері освіти	•Підготовка та перепідготовка на робочому місці •Підвищення кваліфікації •Цільове навчання
Інвестиції в сфері охорони здоров'я	•Оплата лікарняних •Соціальні витрати пов'язані зі здоров'ям співробітників •Правильне харчування
Інвестиції в сфері мобільності	•Орендна плата для співробітників з іншого міста •Витрати на переїзд співробітника

Інвестиції в людський капітал охоплюють кілька ключових напрямів. Насамперед це освіта — від дошкільної та середньої до професійно-технічної і вищої, яка формує знання та навички для подальшого розвитку висококваліфікованих фахівців. Важливе значення мають інвестиції в охорону здоров'я, адже фізичний і психічний стан людини впливає на ефективність використання знань і професійне зростання.

Безперервне навчання дорослих, підвищення кваліфікації та саморозвиток підтримують актуальність знань і формують інтелектуальний потенціал працівників. Інвестиції у виховання гуманітарних навичок — моральності,

відповідальності, соціальної та корпоративної лояльності — підвищують якість людського капіталу.

Витрати на міграцію працівників та доступ до економічно важливої інформації сприяють ефективному розподілу робочої сили та підвищенню продуктивності. До інвестицій у людський капітал також відносять фінансування фундаментальних наукових досліджень, що створюють нові технології і підвищують інтелектуальний потенціал суспільства.

Основні активи людського капіталу — знання, здоров'я, мотивація, соціальні та ділові навички, доступ до інформації. Джерела фінансування — держава, підприємства, навчальні заклади, родини та міжнародні організації, при цьому ключову роль відіграють підприємства, що інвестують у навчання та підготовку персоналу відповідно до потреб ринку.

1.2. Людський капітал, як потенційний фактор економічного розвитку держави

Людський капітал виступає одним із визначальних чинників економічного розвитку країни, оскільки він безпосередньо впливає на продуктивність праці, здатність до інновацій та загальний рівень соціально-економічного благополуччя населення. Підвищення освітнього рівня громадян, розвиток професійних компетенцій та активізація соціальної мобільності стимулюють не лише виробництво товарів і послуг з більшою доданою вартістю, але й сприяють активізації внутрішнього ринку та загальному економічному зростанню. Таким чином, інвестування у людський капітал стає стратегічним ресурсом розвитку держави і важливим елементом підвищення її конкурентоспроможності на світовій арені.

В Україні процес розвитку людського капіталу ускладнюється низкою системних проблем. Зокрема, скорочення державного фінансування науки та досліджень призводить до нестачі висококваліфікованих кадрів і сповільнює інноваційний розвиток економіки. Для вимірювання рівня людського розвитку у світі застосовується Індекс людського розвитку (ІЛР), який розробила

Програма розвитку ООН (ПРООН). У 1993 році Україна займала 45-те місце серед усіх країн, що свідчило про високий рівень розвитку людського потенціалу. Проте протягом наступних років темпи зростання ІЛР значно знизилися через економічні кризи, політичну нестабільність та структурні проблеми економіки.(Додаток 1)

Сучасні глобальні виклики, такі як пандемія COVID-19 та війна в Україні, спричинили суттєве падіння показників людського розвитку в багатьох країнах світу. Вперше за останні три десятиліття ІЛР у більшості держав знизився до рівня 2016 року, що фактично призупинило прогрес у досягненні цілей сталого розвитку. За даними ПРООН, понад 90% країн зазнали зниження цього показника у 2020–2021 роках, що підкреслює вразливість людського капіталу до глобальних криз.

На 2025 рік Індекс людського розвитку України становить 0,779, що забезпечує країні 87-ме місце серед 193 держав світу. Основні показники, які визначають цей рейтинг, включають середню тривалість життя населення — 71 рік, очікувану тривалість навчання — 14,7 року, а рівень грамотності перевищує 99%. Незважаючи на складні соціально-економічні умови, Україна демонструє позитивну динаміку людського розвитку, піднявшись за останній рік на 14 позицій у світовому рейтингу.

Керівник ПРООН в Україні Ахім Штайнер підкреслює, що короткострокові заходи, як-от субсидії на енергоносії, лише відтягують необхідність у глибоких системних змінах. Він наголошує на потребі глобальної солідарності та комплексного підходу до вирішення проблем розвитку людського потенціалу. Провідний автор звіту ПРООН Педру Консейсау зазначає, що успішна адаптація до невизначеності потребує не лише підвищення добробуту та рівня здоров'я населення, а й захисту навколишнього середовища, забезпечення доступу до знань і технологій, а також надання людям інструментів для відновлення контролю над власним життям та збереження надії на майбутнє.[9,с.102]

Досвід передових країн демонструє, що довгострокова конкурентоспроможність економіки забезпечується переходом до «економіки знань», де пріоритет надається розвитку інновацій, цифрових технологій та інвестицій у людський капітал. У такій моделі людський потенціал стає основним ресурсом формування національного багатства, а компетентні, мотивовані та адаптивні громадяни — головною рушійною силою економічного зростання та підвищення рівня життя.

Отже, формування і ефективне використання людського капіталу в сучасних умовах є стратегічним чинником економічного розвитку України. Забезпечення якісної освіти, розвитку науки, охорони здоров'я, професійної підготовки та соціальної підтримки населення не лише зміцнює внутрішній ринок і підвищує продуктивність праці, але й інтегрує державу у глобальні економічні процеси, створюючи основу для сталого розвитку та зміцнення конкурентоспроможності на міжнародній арені.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СТАНУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

2.1.Особливості формування людського капіталу в сучасних умовах

У сучасному світі розвиток людського капіталу стає одним із найважливіших напрямів соціально-економічної політики держави. Саме рівень знань, умінь, здоров'я, компетентностей і мотивації людей визначає конкурентоспроможність нації, її здатність до інновацій, технологічного прогресу та економічного зростання. В умовах переходу до економіки знань людський капітал розглядається не лише як сукупність трудових ресурсів, а як стратегічний актив, який формує інтелектуальну та продуктивну основу розвитку держави.

Формування людського капіталу — це тривалий і багатогранний процес накопичення, розвитку та ефективного використання знань, навичок, досвіду, фізичного і психічного здоров'я, які визначають здатність людини створювати додану вартість і брати участь у суспільному житті. На відміну від матеріальних ресурсів, людський капітал має здатність постійно зростати за умови інвестування в освіту, підвищення кваліфікації, культурний розвиток і покращення якості життя. Його формування охоплює освітній рівень населення, стан здоров'я, професійну підготовку, доступ до сучасних технологій, а також соціальні умови, у яких розвивається людина. [10,с.359]

У ХХІ столітті розвиток людського капіталу ускладнюється цифровізацією, автоматизацією та швидким прогресом технологій. Змінюються вимоги до праці, з'являються нові професії, а головною цінністю стає здатність людини адаптуватися й швидко навчатися. Тому зростає значення концепції безперервного навчання, що вимагає постійного оновлення знань і навичок. Працівник сучасної економіки має бути гнучким, мобільним і творчим.

Не менш важливим аспектом формування людського капіталу є стан здоров'я населення. Якість медичних послуг, тривалість життя, рівень захворюваності та доступ до охорони здоров'я визначають фізичну та психічну

спроможність людини до праці, самореалізації й участі у суспільному житті. Без належного рівня охорони здоров'я навіть високий рівень освіти не зможе забезпечити ефективне використання людського потенціалу.

Варто також зазначити, що формування людського капіталу відбувається під впливом широкого кола зовнішніх і внутрішніх факторів. Демографічні зміни, трудова міграція, війна, соціально-економічна нестабільність — усе це позначається на кількісних і якісних характеристиках робочої сили. Особливо гостро ці проблеми проявляються в Україні, де внаслідок воєнних дій, зниження народжуваності та відтоку фахівців за кордон відбувається скорочення працездатного населення. Водночас саме людський капітал залишається головною передумовою для відновлення країни після кризи, адже саме люди є носіями знань, ідей, ініціатив і технологічних інновацій.

Попри наявні труднощі, в Україні поступово розвиваються процеси модернізації системи освіти та охорони здоров'я, удосконалюється професійна підготовка, розвиваються цифрові компетентності. Все більшого поширення набувають дистанційні форми навчання, онлайн-курси, системи підвищення кваліфікації, що робить освітні послуги доступнішими. Освічене населення традиційно є однією з головних конкурентних переваг України, але для ефективного використання цього потенціалу необхідна підтримка з боку держави, бізнесу та громадянського суспільства.

Велике значення має взаємодія між основними суб'єктами формування людського капіталу. Держава створює інституційні та правові умови для розвитку освіти, науки, охорони здоров'я, забезпечує соціальний захист і рівні можливості для всіх громадян. Бізнес, у свою чергу, виступає важливим інвестором у розвиток персоналу — фінансує корпоративне навчання, стимулює інновації, створює сучасні робочі місця. Громадянське суспільство доповнює ці процеси, розвиваючи соціальний капітал, довіру, партнерство та активну участь громадян у житті суспільства. Лише така тристороння взаємодія — держава, бізнес, суспільство — здатна забезпечити системне й ефективне формування людського потенціалу.

Сучасне формування людського капіталу має низку характерних особливостей. По-перше, праця набуває все більш інтелектуального характеру: зростає значення творчості, інноваційності, аналітичного мислення. По-друге, цифровізація освіти і праці змінює способи передачі знань і професійного досвіду, відкриваючи нові можливості для саморозвитку. По-третє, соціальна відповідальність бізнесу стає важливим фактором розвитку людського потенціалу, оскільки інвестиції у працівників, створення сприятливих умов праці та підвищення добробуту персоналу прямо впливають на ефективність економіки. Крім того, дедалі більшої уваги набувають принципи гендерної рівності, інклюзії та залучення до розвитку всіх соціальних груп, що сприяє гармонійному розвитку суспільства.

Отже, формування людського капіталу є комплексним і безперервним процесом, який поєднує освітню, медичну, соціальну, економічну й культурну політику держави. Успіх країни залежить від того, наскільки ефективно вона інвестує в людину — у її знання, здоров'я, можливості самореалізації. Для України особливо важливо не лише зберегти наявний людський потенціал, а й створити умови для його активного розвитку: модернізувати освіту, підтримувати науку, покращувати умови праці, стимулювати інновації та забезпечувати соціальну стабільність. Саме людський капітал має стати головним рушієм сталого розвитку, економічного відновлення й інтеграції України у світовий простір.

2.2. Оцінка рівня розвитку людського капіталу за показниками освіти, охорони здоров'я, зайнятості та інноваційної активності

Оцінка розвитку людського капіталу є важливою складовою аналізу економічного потенціалу країни, оскільки дозволяє визначити, наскільки ефективно використовуються людські ресурси, і виявити перспективи їхнього подальшого розвитку. Для цього враховують низку ключових показників, серед яких освіта, охорона здоров'я, зайнятість та інноваційна активність.

Освіта відіграє фундаментальну роль у формуванні людського капіталу. Рівень освіти населення визначає здатність людей адаптуватися до змін ринку праці та технологічного прогресу. Для оцінки освіти використовують такі показники, як охоплення навчанням на різних етапах – від дошкільної до вищої освіти, рівень грамотності населення та кількість випускників за спеціальностями, що відповідають потребам економіки.

Здоров'я населення безпосередньо впливає на продуктивність праці та ефективність використання знань і навичок. Основними показниками тут є середня тривалість життя, рівень захворюваності, доступність медичних послуг та обсяги фінансування охорони здоров'я. Забезпечення належного рівня медичного обслуговування допомагає зберегти та примножити людський потенціал, адже фізичний і психічний стан людини визначає її здатність до професійного розвитку.

Не менш важливим є рівень зайнятості населення. Він відображає ефективність використання трудових ресурсів: високий рівень зайнятості свідчить про оптимальне використання потенціалу людей, тоді як високий рівень безробіття може вказувати на структурні диспропорції в економіці та невідповідність між попитом і пропозицією робочої сили. Вивчення структури зайнятості за секторами економіки, тривалості безробіття та рівня безробіття серед різних соціальних груп дозволяє оцінити, наскільки людський капітал задіяний у розвитку країни.

Інноваційна активність, у свою чергу, показує здатність суспільства створювати та впроваджувати нові знання, технології та ідеї. Важливими показниками тут є кількість патентів, обсяги інвестицій у дослідження та розробки, кількість наукових публікацій. Високий рівень інноваційної активності свідчить про високий рівень людського капіталу та здатність економіки адаптуватися до глобальних змін і технологічного прогресу.

Основні складові та показники оцінки розвитку людського капіталу узагальнено в рис.2.1.

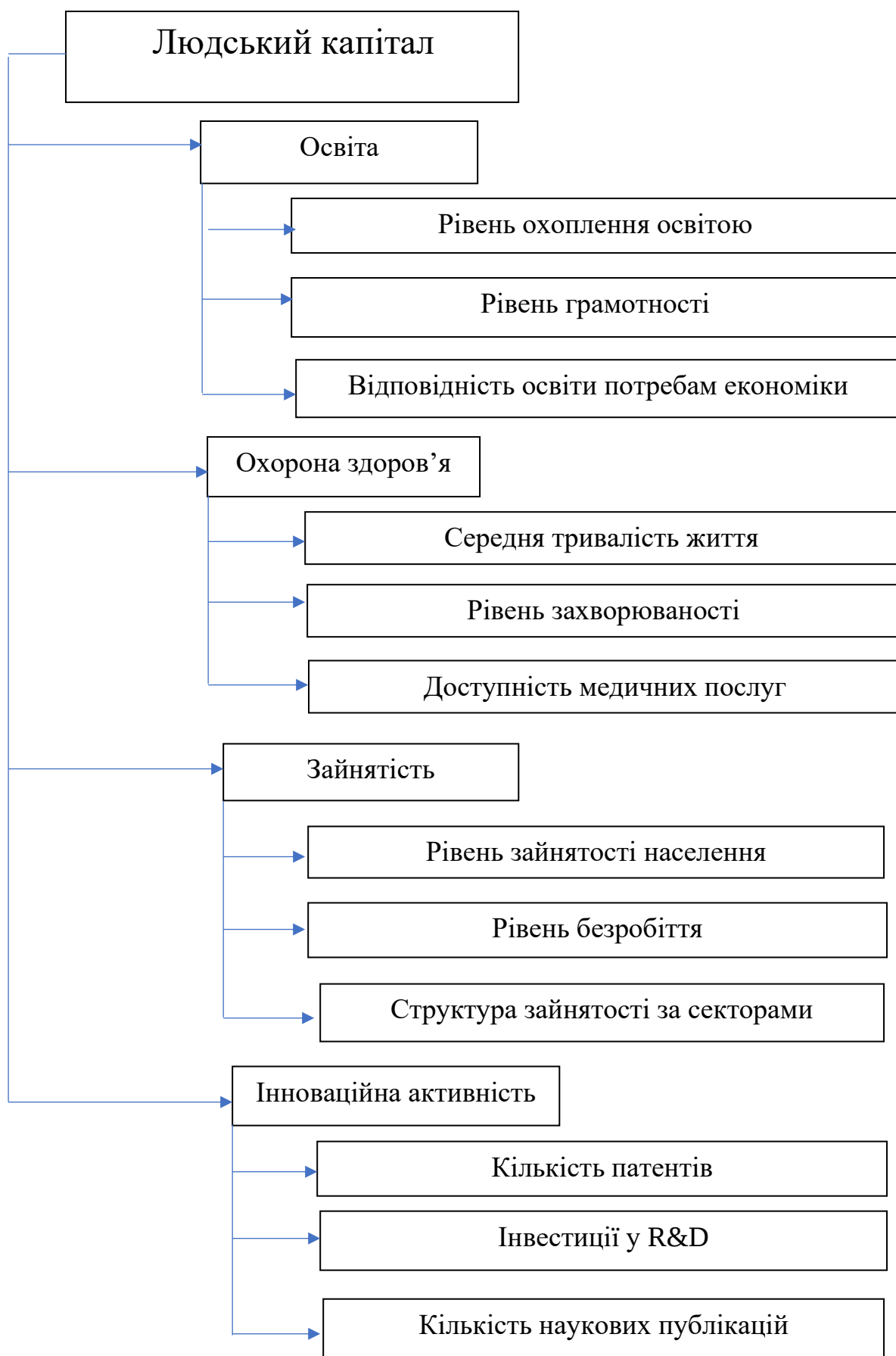

Рис. 2.1. Основні складові та показники оцінки розвитку людського капіталу

Таким чином, аналіз розвитку людського капіталу за цими показниками дає комплексне уявлення про стан та потенціал людських ресурсів країни. Ця інформація є необхідною для формування стратегій розвитку, які спрямовані на підвищення ефективності використання людського потенціалу та забезпечення сталого економічного зростання.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

3.1. Вплив трудової міграції на стан людського капіталу

У сучасних умовах глобалізації світової економіки та ринку праці відбуваються глибокі трансформації, які підкреслюють важливість формування нового покоління, здатного генерувати інновації. Соціально-економічний та культурний розвиток держави, а також її авторитет на міжнародній арені значною мірою залежать від виховання цього покоління, що має стратегічне значення для забезпечення суспільного прогресу.

Конкурентоспроможність кваліфікованих фахівців на національних і світових ринках праці тісно пов'язана з розвитком людського капіталу. Провідні країни світу сьогодні будують свої економічні системи на основі формування інтелектуальної генерації — людей із високорозвиненими аналітичними здібностями, здатних швидко реагувати на сучасні глобальні виклики, організованих, відповідальних і моральних. Зростання ролі наукомістких технологій і пріоритетність розвитку науки та техніки орієнтовані на максимальне використання інвестицій у людину.

У 192 країнах світу людський капітал визнається важливою складовою національного багатства і складає близько 64 % від загальної вартості всіх капіталів, тоді як в Україні цей показник не враховується. Національні підходи до формування ефективної економіки не завжди враховують накопичений потенціал, знання і кваліфікацію працездатного населення.

Конкурентоспроможність України на світовій арені в значній мірі залежить від розвитку людського потенціалу, а це, у свою чергу, вимагає інвестицій як у матеріальній, так і в нематеріальній формах.

Особливою рисою сучасного світу є міграція трудового потенціалу. Виїзд українців на роботу за кордон сприяє зниженню безробіття приблизно в півтора рази і забезпечує країні значні валютні надходження через грошові перекази

мігрантів. Водночас, ця міграція призводить до дефіциту кваліфікованих спеціалістів у країні, адже більшість емігрантів мають високий рівень освіти. Навіть повернення мігрантів не повністю компенсує втрати, бо через тривалу працю на низькокваліфікованих посадах за кордоном вони часто втрачають свої професійні навички; при цьому повертаються здебільшого люди старшого віку, які не є економічно активними.

Трудова міграція українців також впливає на культурні та ментальні аспекти: з одного боку, мігранти отримують нові знання, розширюють свій світогляд, змінюють ставлення до праці, культури і прав людини, що може стати перевагою для країни при їхньому поверненні, адже вони повертаються з досвідом, знанням іноземних мов і новими підходами. З іншого боку, існують ризики втрати традиційних цінностей і національної ідентичності.

Найбільш популярною країною для працевлаштування та проживання українців залишається Польща.

На другому місці залишається Росія, хоч їздити у цю країну українці стали рідше. Третє місце посіла Угорщина. (Додаток 2).

Економіка Польщі продовжує активно розвиватися, а рівень зарплат, за даними Національного банку України, в різних сферах діяльності в 4-6 разів перевищує український. Найвищі заробітки спостерігаються у сільському господарстві та будівництві. Крім того, близькість Польщі та культурна спорідненість роблять адаптацію українців у цій країні відносно легкою.

Міграція — це природний і невідворотний процес. Проте, щоб мінімізувати її негативний вплив на економічний розвиток країни, потрібно перетворювати потенційні проблеми у можливості, що сприятиме посиленню міжнародної співпраці. Наприклад, залучення висококваліфікованих працівників здатне підвищити частку наукових обмінів у структурі міжнародного науково-технічного співробітництва, що прискорить технологічний розвиток обох країн і сприятиме створенню нових робочих місць, підтримуючи розвиток людського капіталу.

Як вже зазначалося, пандемія COVID-19 справила значний негативний вплив на людський капітал, погіршивши здоров'я населення, якість освіти та макроекономічні показники. Для України до цього додалася руйнівна військова агресія Росії, що посилює виклики у збереженні та розвитку людського потенціалу — ключового ресурсу для відновлення країни після пандемії та війни.

Наша держава, разом із Європейським Союзом, наразі переживає найбільшу міграційну кризу з часів Другої світової війни, адже величезна кількість українських переселенців знайшла притулок у європейських країнах.

Станом на 2024–2025 роки міграційні процеси серед українців залишаються масштабним явищем: за оцінками демографів та міжнародних організацій, за кордоном постійно або тимчасово проживає близько 6,5–7 мільйонів громадян України. Лише упродовж 2024 року кількість нових трудових мігрантів сягнула приблизно 700 тисяч осіб, що на 12 % більше, ніж у 2023 році.

Основними країнами призначення залишаються Польща (понад 1,3 млн українців), Німеччина (приблизно 1,1 млн), Чехія (близько 500 тис.), Італія (понад 300 тис.) та Іспанія (приблизно 250 тис.). Польща залишається лідером завдяки географічній близькості та схожості культурного середовища — середня заробітна плата там у 4–6 разів перевищує українську, особливо у сфері будівництва та сільського господарства.[10,с.358]

Після повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році понад 8 млн українців були змушені залишити країну, і станом на початок 2025 року лише близько 4,6 млн залишаються за кордоном у статусі тимчасового захисту в країнах ЄС. Близько 60 % із них — жінки та діти.

Водночас міграція має і негативні наслідки для української економіки. За оцінками Мінекономіки, через відтік робочої сили країна щорічно втрачає до 5 % ВВП, а дефіцит кваліфікованих кадрів у промисловості та будівництві сягнув 25–30 %. Серед емігрантів понад 40 % мають вищу освіту, що призводить до "відтоку мізків" та зниження рівня інноваційного потенціалу.

Разом із тим, грошові перекази українських трудових мігрантів залишаються важливим джерелом фінансової підтримки для держави. У 2024 році обсяг приватних трансфертів в Україну становив близько 13,5 млрд доларів США, що дорівнює 7 % ВВП.

Міграція впливає й на соціально-культурне середовище: близько 30 % українців, які тривалий час працюють за кордоном, інтегруються в місцеві громади, однак понад 50 % планують повернутися після завершення війни. Основні виклики — втрата кваліфікації серед робітників старшого віку та ризик поступової асиміляції молодого покоління. [8, с.56].

3.2. Концепція ефективного розвитку людського капіталу України

Україна свідомо обрала демократичний шлях розвитку, пройшовши складний історичний період, подібно до інших європейських держав. З моменту здобуття незалежності країна ніколи не виступала агресором у збройних конфліктах, а лише захищала свою територіальну цілісність. Нині Україна стоїть на захисті всієї Європи, будучи єдиною державою у світі, що добровільно відмовилася від ядерної зброї — головного елемента власної безпеки. Водночас вона має сусіда, який керується архаїчними уявленнями минулого століття, постійно погрожує, порушує міжнародне право, анексує території і застосовує насильство. Хоч це звучить жорстко, але світова спільнота не відчуває на собі цих загроз саме завдяки існуванню України — країни з глибоким почуттям історичної справедливості, колективної відповідальності та впевненістю у правильності свого вибору розвитку.

Незважаючи на мужність у боротьбі, Україна продовжує стикатися з низкою викликів, які потрібно подолати. Перш за все, необхідно реформувати систему управління державою, що не вдалося зробити у 1991, 2004 і 2014 роках. Потрібно створити потужну, конкурентоспроможну економіку, адже старі моделі розвитку, які використовувалися останні три десятиліття, виявилися неефективними. Також важливо стати повноцінним гравцем на

міжнародній арені, адже за роки незалежності Україна так і не змогла повністю реалізувати свій потенціал у світовій політиці.

За оцінками Національного банку України, у 2023 році економіка країни скоротилася приблизно на 30%, що наслідок повномасштабного вторгнення Росії. Частина територій опинилася під окупацією, а підприємства на підконтрольних територіях зазнали значних збитків через руйнування, перебої в роботі та проблеми зі збутом. Особливо постраждали експортери через обмеження морського судноплавства в Чорному морі, а виробники, орієнтовані на внутрішній ринок, відчули падіння попиту, порушення виробничих ланцюгів та логістики. Величезний вплив справила й масова вимушена міграція — мільйони українців виїхали за кордон. Проте, попри всі труднощі, український бізнес і громадяни проявили неймовірну стійкість і здатність адаптуватися. Більшість підприємств продовжують працювати, хоч і з меншими потужностями. Сільськогосподарські виробники провели посівну кампанію, енергетики докладають максимум зусиль для стабільної роботи системи, ІТ-сектор залишається відносно стабільним, а торгівля та сфера послуг оперативно пристосувалися до реалій війни, включно з постійними обстрілами та повітряними тривогами. Значну роль відіграють також громадські ініціативи та волонтерський рух, які підтримують соціальну стабільність і допомагають населенню відновлювати пошкоджену інфраструктуру та соціальні послуги.

Одним із ключових факторів відновлення економіки України є людський капітал. Розвиток кваліфікованих кадрів, підвищення рівня освіти населення, стимулювання інновацій та підприємництва визначають здатність держави ефективно адаптуватися до нових економічних умов. Інвестиції в освіту, науку, медицину та соціальні програми створюють передумови для зростання продуктивності праці та підвищення конкурентоспроможності України на глобальному рівні.

За прогнозами Національного банку України, у 2024 році реальний ВВП країни має зрости на 0,3%, що свідчить про поступову стабілізацію економіки навіть у складних умовах.

За оцінками Національного банку України, у цьому році рівень безробіття в країні залишатиметься досить високим. Кількість людей, які шукають роботу, перевищуватиме число доступних вакансій, а роботодавці будуть обережними у розширенні штатів. Водночас бізнес намагатиметься зберегти нинішніх працівників, частково компенсуючи це підвищенням заробітних плат. Значні кошти з державного бюджету й надалі будуть спрямовані на підтримку соціальних програм, що допомагатиме найбільш уразливим категоріям населення, безробітним і внутрішньо переміщеним особам.

Таким чином, Нацбанк прогнозує, що з 2024 року безробіття почне поступово знижуватися, а реальні доходи громадян зростатимуть більш інтенсивніше (табл.3.1.).

Таблиця 3.1.

Макроекономічні прогнози НБУ: основні показники

№ п.п.	Основні показники	Роки			
		2022	2023	2024	2025
1	Реальний ВВП, зміна у %	-29,1	2,0	4,3	6,4
2	Номінальний ВВП, млрд.грн.	5191	6510	7700	8910
3	ІСЦ, зміна у %	26,6	14,8	9,6	6,0
4	Базовий ІСЦ, зміна у %	22,6	12,5	7,2	2,8
5	Сальдо поточного рахунку, млрд.дол.США	8,0	-13,5	-10,6	-7,7
6	Міжнародні резерви, млрд.дол.США	28,5	34,5	36,1	37,1

Концепція людського капіталу базується на розумінні того, що не вся праця має однакову цінність. Держава та роботодавці можуть підвищувати якість людського капіталу, інвестуючи в освіту, досвід і професійні навички людей. Ці ресурси мають вагомe економічне значення як для роботодавців, так і для національної економіки загалом. Існує тісний зв'язок між розвитком людського капіталу і економічним зростанням: розширення знань і покращення

навичок сприяють підвищенню продуктивності праці та зміцненню економіки. Концепція підкреслює, що рівень знань і умінь у працівників різний, але його можна поліпшити за рахунок вкладень у систему освіти та підвищення ефективності праці.

Держава має забезпечити громадянам належні умови для безпечного та комфортного життя, створити можливості для повноцінної реалізації їхнього потенціалу. Саме розвиток якісного людського капіталу є фундаментом зростання національної економіки і зміцнення позицій України на світовій арені. Основними індикаторами прогресу у цій сфері виступають покращення позицій у Індексі людського розвитку, зниження рівня смертності і бідності населення.

Існують різні сценарії прогнозування кількісних змін людського капіталу в Україні. Наприклад, Комплексний демографічний прогноз Інституту демографії до 2050 року враховує кілька варіантів: збереження демографічних показників 2011 року (який на сьогодні вважається оптимістичним), покращення народжуваності, тривалості життя, а також міграції, або ж зниження всіх цих показників. Навіть при найкращому сценарії очікується скорочення чисельності працездатного населення, що означатиме дефіцит робочої сили вже до 2030 року та збільшення навантаження на працівників приблизно на 10% порівняно з 2020 роком.

Прогноз ООН має більш песимістичний характер: до 2030 року народжуваність може впасти до 250 тисяч на рік, водночас смертність зросте до 388 тисяч. Тривалість життя чоловіків і жінок у найближче десятиліття залишиться майже без змін, а середня тривалість життя чоловіків навіть може знизитися до 65-67 років — це дуже низький показник для країни з поточним рівнем доходів.

Якщо демографічна ситуація залишиться стабільною, кількість працездатних українців зменшиться на 4,5–5,5% протягом наступних десяти років, а при погіршенні показників — до 6%. За оцінками МВФ, це обмежить потенціал зростання ВВП країни на рівні не більше 2,5% щорічно. Навіть у разі

збільшення народжуваності на 30%, природне скорочення населення сягатиме понад 100 тисяч осіб щорічно.[14,с.346]

Для досягнення сталого розвитку людського капіталу в Україні заплановано низку важливих реформ у ключових соціальних сферах:

1. Забезпечення рівного доступу до якісної медичної допомоги через реформу системи охорони здоров'я, орієнтовану на медичне страхування та підвищення якості послуг.

2. Трансформація освіти у сучасне інноваційне середовище, де учні та студенти отримуватимуть необхідні для життя та роботи компетенції, а науковці матимуть ресурси для досліджень і розробок.

3. Запровадження прозорості і справедливої пенсійної системи, яка усуне дисбаланс між різними категоріями пенсіонерів і забезпечить гідні виплати тим, хто чесно сплачував внески.

4. Підвищення ефективності соціальної підтримки, що допоможе спрямовувати допомогу найбільш вразливим верствам населення і сприятиме їхній соціальній інтеграції.

Збереження здоров'я та життя громадян, покращення освіти, підтримка наукової сфери, чесні пенсії й соціальний захист — це ті стратегічні завдання, виконання яких закладає фундамент міцного та процвітаючого українського суспільства.

3.3.Державна політика у сфері розвитку людського капіталу

Державна політика у сфері розвитку людського капіталу є одним із ключових напрямів сучасного управління суспільством та економікою. Людський капітал, що включає знання, професійні навички, здібності, творчий потенціал та фізичне й психічне здоров'я населення, становить основу економічного зростання та соціального прогресу. Сучасні держави усвідомлюють, що саме розвиток людини як особистості та фахівця визначає рівень конкурентоспроможності країни на міжнародній арені, тому формування ефективної політики у цій сфері є стратегічним завданням.

Основна мета державної політики у сфері розвитку людського капіталу полягає в забезпеченні умов для всебічного розвитку людини. Вона включає підвищення рівня освіти та професійної підготовки населення, підтримку здоров'я громадян, створення умов для самореалізації, розвиток творчого та інноваційного потенціалу, а також забезпечення соціальної мобільності та рівних можливостей для всіх груп населення. Така політика не обмежується тільки економічними аспектами, а охоплює соціальні, культурні та психологічні складові життя людини, формуючи гармонійне й продуктивне суспільство.

Серед основних напрямів державної політики у цій сфері особливе значення має освіта та наука. Держава прагне забезпечити доступ до якісної освіти на всіх рівнях — від дошкільної до вищої та професійної. Велика увага приділяється розвитку наукових досліджень, підтримці інновацій та технологічного прогресу, що дозволяє створювати нові робочі місця та підвищувати ефективність економіки. Підготовка кадрів та підвищення кваліфікації стають пріоритетом, адже сучасний ринок праці швидко змінюється, і фахівці повинні постійно адаптуватися до нових вимог і технологій.

Ще одним важливим напрямом є охорона здоров'я та соціальний захист населення. Держава реалізує програми розвитку медичної системи, профілактики захворювань і популяризації здорового способу життя. Соціальний захист передбачає забезпечення пенсій, допомоги малозабезпеченим громадянам, підтримку сімей, дітей та людей з обмеженими можливостями. Політика у цій сфері спрямована на те, щоб кожен громадянин мав можливість зберігати здоров'я, підвищувати якість свого життя та активно долучатися до економічної та соціальної діяльності.

Не менш важливим є стимулювання професійного та особистісного розвитку. Держава створює програми підвищення кваліфікації, стажування, підтримку підприємництва та стартапів, розвиває культурні, спортивні та творчі ініціативи. Це дозволяє людям реалізовувати свої таланти, розвивати лідерські якості та впливати на соціально-економічний розвиток країни.

Політика у цій сфері спрямована не лише на професійний ріст, а й на формування громадян, здатних до саморозвитку та активної участі в суспільному житті.

Особлива увага приділяється соціальній інклюзії та забезпеченню рівних можливостей. Держава намагається створити умови, у яких кожна людина, незалежно від соціального походження, статі, фізичних можливостей або національності, може отримати доступ до освіти, праці та професійного розвитку. Це допомагає зменшити соціальну нерівність, підвищити соціальну згуртованість і сприяє формуванню справедливого суспільства.

Реалізація державної політики у сфері розвитку людського капіталу здійснюється через комплекс заходів:

- прийняття законів і державних програм,
- фінансування освіти, науки та охорони здоров'я,
- партнерство з бізнесом і міжнародними організаціями,
- постійний моніторинг ефективності політики та її адаптацію до

нових потреб суспільства.

В результаті такої системної політики очікується значне підвищення рівня кваліфікації населення та його конкурентоспроможності на внутрішньому та міжнародному ринках праці, покращення демографічних та соціальних показників, формування інноваційної та креативної економіки, а також зменшення соціальної нерівності. В цілому, розвиток людського капіталу забезпечує не лише економічне зростання, а й сталий соціальний розвиток, підвищує якість життя громадян та сприяє побудові прогресивного, стабільного й конкурентоспроможного суспільства.

ВИСНОВКИ

Концепція людського капіталу виникла як природний результат розвитку світових економічних, соціальних та філософських ідей. Вона ґрунтується на переконанні, що людина та її здібності є основним ресурсом і рушійною силою економічного розвитку. Сьогодні людський капітал вважається ключовою складовою сучасної економіки праці і активно досліджується провідними вченими, оскільки рівень знань, навичок, здоров'я та мотивації людей безпосередньо впливає на економічні результати як окремих індивідів, так і цілих підприємств та держави в цілому.

Теорія людського капіталу пояснює, що накопичені знання, професійні вміння, здоров'я, мотивація, творчий потенціал та інші особистісні якості формують внутрішню цінність людини і визначають її продуктивність на ринку праці. Найважливішими характеристиками людського капіталу є освіта, фізичне та психічне здоров'я, професійні та управлінські навички, креативність, мобільність, підприємливість і здатність до інновацій.

Інвестиції у людський капітал — це вкладення ресурсів у розвиток людини, що підвищують її професійний рівень, продуктивність та потенціал на ринку праці. Вони включають витрати на освіту, професійне навчання, охорону здоров'я, культурний та соціальний розвиток. Наукові дослідження довели економічну ефективність таких інвестицій, оскільки вони не лише збільшують доходи окремих людей, а й підвищують загальний рівень продуктивності економіки, стимулюють розвиток науки та технологій, а також сприяють поширенню інновацій у різні сфери життя.

У постіндустріальному суспільстві людський капітал набуває особливої важливості. Вища освіта та безперервне навчання не лише підвищують продуктивність праці, але й сприяють науковим дослідженням, впровадженню новітніх технологій і створенню інноваційних продуктів та послуг. Для України перехід до ринкової економіки ставить перед людським капіталом нові виклики: необхідність подолання технологічного відставання, зменшення

економічної нерівності та формування конкурентоспроможної робочої сили, здатної адаптуватися до змін на глобальному ринку праці.

Розвиток науки, освіти, охорони здоров'я та культури безпосередньо впливає на міжнародний статус країни та її економічні позиції. Державне фінансування формування людського капіталу розглядається як стратегічна інвестиція в майбутнє, яка забезпечує стійке економічне зростання, підвищує продуктивність праці, сприяє зростанню доходів населення і, відповідно, стимулює внутрішнє споживання.

За даними досліджень, кожен додатковий рік навчання підвищує доходи людини в середньому на 8–10%. Країни з високим рівнем людського капіталу демонструють втричі вищий ВВП на душу населення порівняно з країнами з низьким рівнем освіти та охорони здоров'я. В Україні, незважаючи на те, що близько 70% молоді охоплені вищою освітою, рівень інвестицій у якість освіти та професійний розвиток залишається недостатнім, що обмежує здатність працівників адаптуватися до сучасних технологій та потреб високотехнологічних виробництв.

Приклад Південної Кореї демонструє ефективність системних інвестицій у людський капітал: протягом 30 років країна перетворилася з економіки з низьким рівнем доходу на одну з найбільш інноваційних держав світу завдяки постійній підтримці освіти, науки та охорони здоров'я. В Україні вже спостерігається позитивна динаміка у розвитку ІТ-сектору, який забезпечує близько 4% ВВП та активно впроваджує програми безперервного навчання, що дозволяє фахівцям оновлювати знання відповідно до світових стандартів.

Водночас Україна стикається зі значними викликами: демографічною кризою, недостатнім фінансуванням системи освіти та охорони здоров'я, низьким рівнем мотивації до професійного розвитку у регіонах. Тому державна політика має бути комплексною та включати: збільшення фінансування освіти до 7% ВВП, реформування охорони здоров'я для забезпечення доступності якісних послуг, підтримку безперервного навчання та підвищення кваліфікації

працівників, а також створення умов для мотивації молоді залишатися та працювати в Україні.

Інвестиції у людський капітал — це стратегічний вклад у майбутнє країни, який забезпечує економічне зростання, зниження соціальної нерівності та підвищення якості життя населення. Розвиток людського капіталу є фундаментальним напрямком для формування сучасної та конкурентоспроможної держави, де людина виступає основним ресурсом та драйвером прогресу, здатним забезпечити економічний розвиток і стабільність на довгострокову перспективу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. — К.: Парламентське вид-во, 1999. — 22 с.
[Електронний ресурс]. — Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Кодекс законів про працю України (від 10.12.1971 № 322-VIII)
[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
3. Про оплату праці: Закон України від 24.02.1995 № 108/95-ВР.
[Електронний ресурс] — Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Про охорону праці: Закон України в редакції закону від 04.04.2025
№2694-XII [Електронний ресурс].—Режим доступу:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>
5. Про колективні договори і угоди: Закон України від 01.07.1993 №3356-
XII.[Електронний ресурс].—Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text>
6. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. [Електронний
ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від
19.11.1992 № 2801-XII. [Електронний ресурс].—Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
8. Акулов М., Драбаніч А., Євась Т., Жукова О., Помірча О., Цаль І.,
Юрчишина Л., Економіка праці й соціально-трудова відносини: навч.
посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2023. -328с.
9. Антонюк В. П., Залознова Ю. С. Людський капітал регіонів України:
проблеми відтворення в умовах гібридної та повномасштабної війни як загроза
для повоєнного відновлення країни : монографія. — Київ : НАН України, Ін-т
економіки промисловості, 2023. — 175 с.

10.Апостолюк О. З., Богач Ю. А., Васіна А. Ю. [та ін.]. Людський капітал в інноваціях, адаптації, потенціалі макро- та мікрорівня : монографія. — Тернопіль : УКрок, 2022. — 610 с.

11.Ляш О. І., Черненко Н.О., Шевчук О.А., Трофименко О.О., Гринкевич С.С. Економіка праці і соціально-трудові відносини: підручник. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського., Вид-во «Політехніка», 2023. – 371 с.

12.Романова О. В.Людський капітал як соціально-економічна та облікова категорії: аналіз наукових джерел. — Вісник Житомирського державного технологічного університету, 2022. – 153с..

13.Ткачук В. А., Ланченко Є. О., Балан О. Д., Гаврилюк І. П. Економіка праці й соціально-трудові відносини: навч. посібник. Київ: НУБіП України, 2022. - 616 с.

14. Шкільняк М.М., Павліщ Д.Н., Турила А. М. Людський капітал в інноваціях, адаптації, потенціалі макро- та мікрорівня (монографія)— Тернопіль : Крок, 2022. — 609 с.